

TASAVVUF DERSLERİ

PROF.
DR. SÜLEYMAN ULUDAĞ

PROF. DR. SÜLEYMAN ULUDAĞ TASAVVUF DERSLERİ

SÜFİ
KİTAP

Tasavvuf; tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslami ilimler kategorisinde değerlendirilebilir mi? Bu ilimlere kıyas edildiği zaman tasavvufun bir ilmi disiplin olarak doğuşu neden gecikmiştir? Edebiyat, güzel sanatlar, musiki gibi bediiyat ile olan münasebetleri nasıldır? Tasavvuf, İslam'ın içinde mevcut mudur yoksa Hristiyanlık, Hint, İran ve Uzak Doğu'daki dinler, mistik akımlardan doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilenmiş, ithal bir sistem midir? Hz. Peygamber'den itibaren kutlu üç neslin zühd anlayışının tasavvuf üzerindeki tesirleri nedir? Zühdü nasıl anlamak gerekir? Miladi 9. ve 10. asırlardan itibaren ortaya çıkan tasavvuf büyükleri kimlerdir ve onlara nispet edilen eserlerin içeriği nasıldır? Zühdün hüznün, korku ve sevgi boyutunun büyük temsilcileri kimlerdir? Tarikatlar ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır? Tasavvufun temel kavramları nelerdir, hangi şartlar altında ve ne şekilde tanımlanmıştır? Makam ve hal arasındaki temel farklılıklar nelerdir? Bunlara benzer daha pek çok sorunun ikna edici bir tarzda cevaplarının verildiği ve bazı detaylarıyla izah edildiği bu çalışma, tasavvufu merak eden, öğrenmek isteyen ya da bu alandaki malumatını bir üst seviyeye taşımak isteyenler için oldukça ideal bir rehber kitaptır. Türkiye'de tasavvuf sahasında uzun zaman boyunca dersler vermiş, çok sayıda öğrenci ve uzman yetiştirmiş ve özellikle en temel tasavvufi klasik eserleri dilimize kazandırmış olan Prof. Dr. Süleyman Uludağ'ın vermiş olduğu tasavvuf dersleri için tuttuğu özel notlarını, Dr. Mehmet Bilal Yamak yayına hazırladı.

sufi.com.tr

SUFI
K I T A P

TASAVVUF DERSLERİ
Prof. Dr. Süleyman Uluđağ

SUFİ KİTAP | 185
tasavvuf araştırmaları | 21

editör MUHARREM VAROL

kapak tasarımı RAVZA KIZILTUĞ

iç tasarım NUR KAYAALP

1. baskı Kasım 2022, İstanbul

isbn ISBN: 978-625-7949-79-8

SUFİ KİTAP
Cağalođlu Alemdar Mahallesi,
Alayköřkü Caddesi, No: 5
Fatih / İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

sufi.com.tr
sufi@sufi.com.tr
f t i sufikitap

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
WPC Matbaacılık
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad.
No: 17-1 Esenyurt / İstanbul
Telefon: (0212) 886 83 30
Matbaa Sertifika No: 50884

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Tımaş Yayın Grubu bünyesinde
faaliyet gösteren Sufi Kitap'a aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak
gösterilerek alıntı yapılabilir.

TASAVVUF DERSLERİ

Prof. Dr. Süleyman Uludağ

Yayına Hazırlayan: Mehmet Bilal Yamak

Prof. Dr. Süleyman Uludağ

1940'ta Amasya'nın Akyazı köyünde doğdu. İlkokulu köyünde okudu. 1956'da Çorum'da başladığı imam-hatip lisesini bitirdikten sonra 1963'te İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne kaydoldu. 1967'de buradaki öğrenimini tamamladı ve Kastamonu İmam-Hatip Lisesi öğretmenliğine atandı. 1970'te Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde göreve başladı. Askerlik dönüşü kısa bir süre daha Kayseri'de kaldıktan sonra 1975'te Bursa Yüksek İslam Enstitüsü'ne nakledildi. 1982'de doktor, 1987'de doçent, 1995'te profesör unvanlarını aldı. Emekliliğine kadar Uludağ Üniversitesi Tasavvuf Ana Bilim Dalı'nda görevini sürdürdü. *İslam Açısından Musiki ve Semâ* (İstanbul, 1976), *Tasavvuf Tarihi* (Ankara, 1977), *Fabreddin Râzî* (Ankara, 1991), *İbn Haldun* (Ankara, 1993), *İbn Arabî* (Ankara, 1995), *Bâzeyid Bistâmi* (Ankara, 1994), *Ana Konularıyla İslam Akaidi* (İstanbul) başlıca telif eserleri arasında sayılabilir. Yazar birçok tasavvuf klasliğini de dilimize kazandırmıştır. Gazâlî'den *Faysalu'l-Tefrika (İslam'da Mûsamaha*, İstanbul, 1990), İbn Haldun'dan *Mukaddime* (İstanbul, 1983), Kuşeyrî'den *Risale* (Kuşeyrî Risalesi, İstanbul, 1971), Kelâbâzî'den *Tâ'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf*, İstanbul, 1979), Hücvirî'den *Keşfu'l-Mabcut (Hakikat Bilgisi*, İstanbul, 1982), Feridüddin Attâr'dan *Tezkiretü'l-Evliya* (İstanbul, 1984) başlıca çevirileri arasında sayılabilir.

Mehmet Bilal Yamak

Kadıköy doğumlu. Sırası ile lisans öncesi eğitimi: Üsküdar Sultantepe İlkokulu, Özel Üsküdar Fazilet Ortaokulu ve Lisesi, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngilizce Öğretmenliği. Sırası ile lisans üstü eğitimi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü'nde *Abdülkâdir-i Geylânî'nin el-Gunye Li Tâlibi Tarihi'l-Hakk Adlı Eserinde Tasavvufi* başlıklı tez ile yüksek lisans. Aynı Enstitüde *Yazıcızâde Kardeşlerin Tasavvufi Görüşleri ve Osmanlı'ya Tesirleri* başlıklı tez ile doktora. Halihazırda Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Öğretim Üyesi. Yayımlanmış Eserleri: *Yazıcızâde Kardeşler Muhammed Efendi-Ahmed-i Bicân* (2022), *Fütûhu'l-Gayb ve Derviş Pusulası* (Abdülkâdir-i Geylânî'den çeviriler)

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 7

TAKDİM / 9

TASAVVUF TARİHİNE GİRİŞ / 15

TASAVVUFUN TARİFİ MESELESİ / 50

ZÜHD / 99

ALLAH KORKUSUNA DAYANAN ZÜHD VE

HASAN-I BASRÎ (ÖL. 110/728) / 152

SEVGİYE DAYANAN ZÜHD VE RÂBİA EL-ADEVİYYE / 162

ZÜHD MEKTEPLERİ (EKOLLERİ) / 171

HİCRÎ 3-4. / MİLÂDÎ 9-10. ASIRLARDA TASAVVUF / 176

TARİKATLARIN DOĞUŞU / 189

HİCRÎ III. VE IV. ASIR MUTASAVVIFLARININ GETİRDİĞİ

YENİ TELAKKİLER / 201

KAYNAKÇA / 221

DİZİN / 229

1970 Ekim'inde Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü'nde tasavvuf tarihi derslerini vermeye başladığımda, konuyla ilgili elde basılı bir eser mevcut değildi. Verdiğim ders notlarını değerli talebem Mustafa Öcal teksir makinesinde çoğaltarak talebelere dağıtmıştı. İki yüz sayfadan fazla tutan bu ders notlarının bir kısmı da 1977'de, diğer meslektaşlarımın aynı konudaki ders notlarıyla birlikte ve *Tasavvuf Tarihi* başlığı altında bir heyet tarafından yayınlanmıştı. (Ankara, 1977)

1972 Ekim'inde askere gittiğimde meslektaşım Hulusi Kılıç bu teksir notlarını esas alarak tasavvuf tarihi derslerini vermiş, asker dönüşü bu notları bastırmamı bana tavsiye etmişti. Bu notlar daha sonra bazı yüksek İslam enstitülerinde de ders kitabı şeklinde okutulmuştu. Teksir notlarını hatıra olarak kitaplıklarında muhafaza eden talebelerim de oldu. Ders notlarını genişleterek ve düzenleyerek yayınlamayı hep düşündüm ama buna vaktim olmadı. Bu işi notları yayına hazırlayan Mehmet Bilal Yamak üstlenince beni rahatlattı. Sevgili Mehmet Bilal Yamak notları dikkatle okuyarak gerekli düzeltmeleri ve düzenlemeleri yaptı. Notların eser haline gelmesinde onun payı büyüktür. Ona ve eserin editörü Muharrem Varol'a, ayrıca

Emine Saraç'ın şahsında Sufi Kitap çalışanlarına özellikle teşekkür ederim.

Bizde tasavvuf tarihi alanında yayınlar Mehmet Ali Ayni'nin *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul 1341/1925) isimli eseriyle başladı. Toplam 344 sayfalık bu eserin yarısına yakın bir kısmı İslam öncesi Hint, Mısır, Yunan, Musevilik ve İsevilik tasavvufuna; geri kalan son kısmı ise İslam tasavvufuna ayrılmıştı. O tarihten bugüne kadar geçen bir asra yakın bir zamanda yüksek İslam enstitülerinde ve ilahiyat fakültelerinde tasavvuf sahasında görev yapan meslektaşlarımın tasavvuf tarihi, tarikatlar ve tekkeler konusunda değerli çalışmaları oldu. Benzeri çalışmalar Arapça ve Farsça olarak, ayrıca batı dillerinde de yapıldı ve bu alanla ilgili zengin sayılacak bir literatür de oluştu. Bu husus genç araştırmacılara ve akademisyenlere epey kolaylık sağlayacaktır. Bu yolda çalışanlara ve araştırma yapanlara Allah Teala'dan muvaffakiyetler dilerim.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ

02.10.2022 / Bursa

Hâllerin ve makamların ilmi olan tasavvufun tarihini kaleme almak, diğer ilimlerin tarihlerini yazmaktan daha zordur. Bu zorluğun birinci sebebi hâllerin ve makamların istinatgâhının kalp olmasıdır. Kalp ise kelime anlamı itibarı ile dahi dönmeye, değişmeye ve farklılaşmaya delalet eder. Salt beşerî duyguların tarihini yazmak zor iken; ilâhî olanla irtibat içinde zuhur eden “neşe”, “hüzn”, “kabz”, “bast”, “heybet”, “üns”, “telvîn”, “temkîn” gibi hallerin tarihi nasıl yazılacaktır? Tam da bu yüzden ki tasavvuf ilminin teşekkülü ve tedvini diğer bütün İslâmî ilimlerden sonra olmuştur. Bir anlamda sûfiler tasavvuf ilmini ve tarihini kaleme almaya tereddüt ve mecburiyetle başlamışlardır. Bu durumu en iyi özetleyen cümlelerden bir tanesi, *Tâcû'l-İslâm* lakabı ile tanınan Ebû Bekir Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) tasavvuf edebiyatının ilk ve temsil gücü yüksek örneklerinden *et-Ta'arruf* adlı eserinin giriş kısmında yer almaktadır: “Daha sonra (bu yola) rağbet azalmış, istek zayıflamış, netice olarak da (tasavvuf yolu) “sorru-cevap”, “kitab-risâle” şekline dönüşmüştür.”¹ Kitap yazmaya, sırrı fâş etmeye, seslerini duyulur kılmaya çok istekli olmayan

1 Kelabazi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 55.

sûfilerin, özellikle meşrep ve tavırlarını müdafaa etmek, kendi aralarındaki tesanüdü sağlamaştırmak, yollarının esasını ve miyarını ortaya koyarak hakiki sūfi ile sahtesini tefrik etmek gibi gayelerle kaleme aldıkları eserler sayesinde ki tasavvuf tarihi “varak” üzerinden takip edilebilmiştir. Aksi takdirde başta Kur’ân-ı Kerim ve sünnet-i seniyyeye ittiba ederek çeşitli riyâzet ve mücâhede aşamalarını takip ede ede nefsin kötü huylarını tezkiye eden ve Allah’ın ahlakı ile ahlaklanan Allah adamlarının hallerinin tarih içindeki seyrini kendilerine denk olanlardan başka kimler takip edebilirdi? Ne benzerliktir ki tasavvuf kürsülerinin Türk ilahiyat akademisindeki tesisi; Tefsir, Hadis, Kelam, İslam Hukuku, Arap Dili ve Belagatı gibi ilimlerden sonra olmuştur. Daha önceleri başka kürsülerin adı altında faaliyet göstermiş olan “Tasavvuf” ve “Tasavvuf Tarihi” derslerine hem araştırmaları, tercümeleri ve kitapları hem verdiği dersleri hem de yetiştirdiği talebeleri ile büyük hizmetlerde bulunmuş olan Prof. Dr. Süleyman Uludağ hocamızın 1970’li yıllarda verdiği *Tasavvuf Dersleri*’nin notlarının ilk kısmının kitaplaştırılmış hali olan elinizdeki eserin bazı hususiyetleri var. Bu hususiyetlerden birincisi; derslerinde öğrencileri ile takip edeceği bir ders kitabı bulamayan bir muallimin bu eksikliği giderebilmek adına ve herhangi bir maddi gaye gütmeksizin teksir edilebilir bir kitap hazırlamış olması. Bilgisayar kullanımının ve elektronik kaynakların yaygınlaşmadığı bir dönemde, Türkçe, Arapça ve Farsça kaleme alınmış onlarca el yazması ve matbu eseri okuyarak, tarayarak bir ders notu hazırlamanın, ciddi bir emeğin yanı sıra kuvvetli bir öğretici hoca iradesinin mahsulü olduğu aşıkardır.

Talebesi ve mesai arkadaşı Prof. Dr. Mustafa Kara’nın; “[Süleyman Uludağ’ın] yazdığı ve konuştuklarının temel özelliği bütün İslâmî ilimlerden beslenen geniş bir ufuktur. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, felsefe, İslâm tarihi gibi ilimlerin verilerine olan vukufu sebebiyle meselelere daha geniş açıdan

bakar. Tartışma konularını değişik cephelerden ele alıp tahlil etmeyi sever. Bazen konuyu farklı bir alana çekerek daha sıhhatli neticelere ulaşılmasına yardımcı olur”² şeklinde tavsif ettiği Süleyman Uludağ’ın *Tasavvuf Dersleri*’nde sergilediği interdisipliner yaklaşım yukarıdaki cümleleri tasdik eder. Prof. Dr. Kara’nın ifadeleri ile “O’nun eserlerine bakıldığında iktisat ve siyasetten felsefe ve sanata kadar birçok konuyu ihtiva ettiği ve bu konular etrafında fikir beyan ettiği görülür.”³ *İslâm Siyaset İlişkileri, İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış, İslam Düşüncesinin Yapısı, İslamda İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler* ve daha nice eserinde, İslami ilimlerin temel mevzu ve meselelerine olan hakimiyetini gösteren Süleyman Uludağ’ın bu meziyeti elinizdeki kitabın ikinci özelliğidir. Biraz daha açılacak olursa kitabı okurken de göreceğiniz üzere, eser sadece tasavvuf kaynaklarına istinat etmez; ele aldığı konuları olabildiğince geniş bir zaviyeden ihata eder. Örneğin; “Tasavvuf ve Güzel Sanatlar” başlığı altında birdenbire Georg Wilhelm Friedrich Hegel ile karşılaşabilir ve filozofun sanat ve ruh anlayışının, Uludağ tarafından nasıl ustalıkla tasavvufun sanat telakkisi sahasına çekildiğini görebilirsiniz. Kur’ân-ı Kerim ve etrafında teşekkül etmiş ilimler, sünnet-i seniyye ve etrafında teşekkül etmiş ilimler Süleyman Uludağ’ın temel kaynaklarıdır. *Kuşeyrî Risâlesi, Keşfü’l-Mahcûb, Ta’arruf, Tezkire-i Evliyâ, Esrârü’t-Tevhîd* gibi tasavvuf klasiklerini bizzat tercüme etmiş olmasının ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’ne tasavvuf etrafında 232 madde yazmış olmasının⁴ yanı sıra, yıllara sâri tasavvuf hocalığı macerası Uludağ hocamızın tasavvuf etrafındaki “yed-i tûlasına” zaten işaret etmektedir. Eserinde, Bîrûnî (öl. 453/1061 [?]), İbn Haldûn (öl. 808/1406) gibi İslam düşünce geleneğinin önemli isimleri ile nazargâhını genişleten Uludağ;

2 Mustafa Kara, “Âkîf’ten Bir Sonra, İkbâl’den Bir Önce: Süleyman Uludağ”, *Süleyman Uludağ Kitabı*, Haz. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 19.

3 *Aynı Eser*, 17.

4 İlgili maddeler için bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/suleyman-uludag>

Tanzimat sonrası Türk düşüncesinin temsil gücü yüksek isimlerinden Mehmed Zihni Efendi (öl. 1913), İsmail Hakkı İzmirli (öl. 1946), İsmail Fenni Ertuğrul (öl. 1946), Mehmet Şemsettin Günaltay (öl. 1961) gibi isimlerin eserlerinin limanına yanaşarak gerekli ilmi malzeme ve değerlendirmelerini eserinin güvertesine nakleder. Türk düşüncesinin temel şahsiyetlerinin yanı sıra, Mısırlı mütefekkirler Zeki Mübârek (öl. 1952) ve Ahmed Emin (öl. 1954) gibi Türkiye dışındaki Müslüman fikir adamlarının görüşlerinden istifade eden Uludağ hocamız; yeri geldiğinde De Lacy O'leary, Ignaz Goldziher, Reynold Alleyne Nicholson gibi şarkiyatçıların bazı görüşlerini eserine alır, bazen de onlarla hesaplaşır. Bu kuşatıcılık elinizdeki eserin bir diğer hususiyetidir.

Tasavvuf Dersleri'nin çağımızın yarasına denk merhemi mesabesinde bir hususiyeti vardır ki kesret denizinin dalgalarına kağıt üzerinden çekilecek bir set vazifesi görebilir. Süleyman Uludağ hocamızın *Tasavvuf Dersleri*'nin bu cildinde “zühd” kavramı üzerinde çok derin mülahazalar bulacak ve sözlük anlamı ile “Bir nesneye rağbetsiz olmak”⁵ demek olan “zühd”ün tasavvuf tarihi içindeki yerini zaten eserde birazdan okuyacaksınız; lakin kitabın “zühd” etrafındaki vurgusuna önceden dikkat çekmek gerekebilir. Modern zamanlara tasavvufun içinden bir isim verecek olsaydık “kesret zamanları” diyebilirdik. Sa'dî-i Şîrâzî insanı “tek damla kandan ve bin bir endişe” olarak tarif ettiğinde zamanın gongu on üçüncü yüz yılı vuruyordu. Eğer Şîrâzî, insanı bugün tarif edecek olsaydı kaç yüz bin endişeden ibaret sayardı? “Üç gün zâhid oldum. İlk gün dünyadan, ikinci gün âhiretten, üçüncü gün ise bütün mâsivallahtan zâhid oldum. Cenâb-ı Hakk bana; “Yâ Bâyezîd, ne istersin?” diye nidâ etti. Ben de “istememeyi istiyorum, çünkü ben murâd, sen ise

5 Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît – Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, nşr. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/1446.

müridsin!”⁶ diyen Bâyezîd-i Bistâmî “istememeyi isterken” bugünün “istemeyi isteyen” ve zühd bir kenara; dünyayı, ahireti ve Allah’tan özge ne var ise onu talep eden modern zaman insanının talep kanatları ne zaman minnetsizlik tellerine takılacaktır? Tam da bu yüzden elinizdeki *Tasavvuf Dersleri*’nde yer alan “zühd” yani “rağbetsizlik” anlatıları, tahlilleri ve tespitleri hazır yaraya acil merhem gibi gelebilir.

“Takdim” bölümünü nihayete erdirirken kitap yayıma hazırlanırken usul açısından yapılan çalışmalardan bahsetmek gerekebilir. Öncelikle müsvedde halindeki bu notlar bilgisayar ortamına geçirildi. 1970’li yılların şartlarında el yazısı ile yazılan notların metin aralarında bazen sadece “kitap, makale vb. başlığı” şeklinde yer alan kaynaklar tespit edildi ve dipnotta verildi. Gerekli görülen yerlerde açıklayıcı notlar, yönlendirici kaynaklar ve güncel çalışmalar da dipnotta sunuldu ve bu notlar, sonuna “(haz. n)” ifadesi konulmak suretiyle Süleyman Uludağ metninden tefrik edildi. Eserde geçen şahısların kronolojik olarak takip edilmesi açısından vefat tarihleri ilk geçtiği yerlere eklendi. Başlıklar düzenlendi. Kişi, yer ve kavram imlasında genellikle *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* esas alındı. Eserde geçen âyet meallerinde *Türkiye Diyanet Vakfı Meali*’nden istifade edildi. Keza metinde yer verilen hadislerin kaynakları da okuyucuların istifadesine sunuldu.

Eserin tasavvuf deryasından istifade etmek isteyen her tâlibin istifadelerine medar olmasını niyaz ederken; saygıdeğer Süleyman Uludağ hocamıza Cenâb-ı Allah’tan hayırlı ve sağlıklı ömürler dileriz.

Ahde vefâ imandan, eslâfa hürmet ise izandandır.

Mehmet Bilal Yamak

2022/Üsküdar

6 İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, Haz. Safi Arpaguş (İstanbul: Vefâ Yayınları, 2008), 294.